

דתישכונע

פרשת אחרי מות - קדושים, תש"פ, מספר 1366

כלאי זרעים – גדרי האיסור וטעמיו

ארי לנדא

ולאור השימוש הרחב במושג זה יש לערוך בירור האם המשנה והתלמוד משתמשים במילה "הרכבה" בענייני צמחים אך ורק לחיבור בין כנה לרכב, היוצר רקמת איחוי, או שמא גם כל חיבור בין שני ענפים של מינים שונים נאסר, אף אם אין הוא עשוי ליצור שכבת קמביום מחברת, וכמובן לא יישא פרי.⁶

בתלמוד הירושלמי רבי יוסי בשם רבי הילא מקשה, שלכאורה המדרש אוסר באופן גורף על הרכבת עצים כל שהם. רבי אבין עונה:

ולא מכלאי הבגדים למדת? מה כלאי בגדים שאסרתי לך שני מינין, לא זה ממין זה ולא זה ממין זה, אף כלאים שאסרתי לך בכל מקום לא זה ממין זה ולא זה ממין זה.⁷

רבי אבין לומד מסמיכות האיסור של כלאי זרעים לאיסור שעטנז, שכפי ששם נאסר חיבור של שני מינים שונים של בגד, כך גם נאסרה הרכבת עצים ממינים שונים.

הפרק הראשון של משנת כלאים עוסק בשאלה מה היא הגדרת "מין" בוטני או ביולוגי לשיטתם של חז"ל. דיון זה קובע גבולות לאיסור הזריעה של מינים שונים או הרכבת צמחים. על השאלה מהו הקריטריון ההלכתי של חז"ל להגדרת מינים זהים או שונים, הירושלמי עונה: "אמר רבי יונתן: יש מהן שהילכו אחר הפרי ויש מהן שהילכו אחר העלין".⁸ רבי יונתן מסביר כי

איסור כלאי זרעים נלמד מהפסוק בפרשתנו: "אֵת חֻקְתֵי תִשְׁמְרוּ בְהִמָּתֵךְ לֹא תִרְבִּיעַ כְּלָאִים שָׂדֶךְ לֹא תִזְרַע כְּלָאִים וּבְגֵד כְּלָאִים שֶׁעֵטְנָז לֹא יַעֲלֶה עָלֶיךָ" (וי' יט:ט). ראב"ע מפרש מילולית את המילה "כְּלָאִים" כערבוב של שני מינים שונים.

המשנה מגדירה באופן מעשי את איסור התורה: "הזורע חיטה ושעורה כאחת, הרי זה כלאיים".¹ המשמעות היא, כי יסוד האיסור מהתורה הוא זריעה צפופה של שני מינים שונים יחדיו בשדה.² אך איסור זה הורחב במדרש הלכה גם על הרכבת שני מינים אחד על השני:

מנין שאין מרכיבים עץ סרק על גבי עץ מאכל ולא עץ מאכל על גבי עץ סרק ולא עץ מאכל על גבי עץ מאכל, תלמוד לומר: "אֵת חֻקְתֵי תִשְׁמְרוּ".³

בעולם הבוטניקה מקובל שאחת משיטות ריבוי הצמחים היא הרכבה. בשיטה זו מחברים בין שני צמחים, בדרך כלל ממשפחה קרובה. החלק התחתון בהרכבה, המכונה "כנה", נותן לצמח את מערכת השורשים ותפקודה, אך גם כושר הסתגלות לסוגי קרקע ואקלים שונים ועמידות בפני מחלות ומזיקים בקרקע. החלק העליון, המכונה "רוכב", בונה את נוף הצמח, הכולל: ענפים, עלים ופירות. הרוכב יהיה שייך לזן שעשוי לתרום לאיכות הפרי וכמותו, אך יכולת הישרדותו בקרקע חלשה יחסית. החיבור בין הכנה לרוכב יוצר רקמת איחוי משותפת הקרויה קמביום.⁴ מובנו של המושג "הרכבה" במשנה ובתלמוד רחב יותר מעבר להגדרה הבוטנית,⁵

אחר. לדוגמה: במ' כב:כב; שו' י:ד; משנה בכורות ז, ו; בבלי יבמות ק ע"ב; תוספתא שבת יג, יד.
6 הבנה כזו מובאת על ידי פרופ' עמר. ראו: ז' עמר, "אתרוגים 'מורכבים' ו'מוכלאים'", **אמונת עיתן**, 72 (תשס"ח), עמ' 36-38, הע' 8; ז' עמר, **ארבעת המינים**, תל אביב תש"ע, עמ' 43, הע' 104. מסקנתו נשענת על דברי הרמב"ם בהלכות כלאים א, ה, המדגים את איסור כלאיים דווקא בהרכבת תפוח על אתרוג; הרכבה שאינה אפשרית מבחינת סיכוייה להתקיים במציאות.
7 ירושלמי כלאים א, ז (כז ע"א-ע"ב).
8 ירושלמי כלאים א, ה (כז ע"א).

* הרב ארי לנדא, המדרשה לנשים, אוניברסיטת בר אילן.
1 משנה כלאים א, ט.
2 כך גם פסק הרמב"ם (הלכות כלאים א, א): "הזורע שני מיני זרעים כאחד בארץ ישראל - לוקה".
3 ספרא קדושים, ד, יז.
4 להרחבה ראו: **אנציקלופדיה לחקלאות**, ח' הלפרין (עורך ראשי), תל-אביב תשל"ו, ג, עמ' 46-50.
5 השורש "רכב" משמש במקרא ובמשנה כביטוי להעלאת אדם או חפץ על גבי בעל חיים או חפץ

הרמב"ם טוען כי איסורי הרכבת אילנות וכלאי זרעים מקורם בטקסי פולחן אליליים, שבהם היו מעורבים הרכבת אילנות, כגון אלו המתוארים בכתבי ה"צאבה", והתורה באה להרחיק ממנהגים כגון אלו.¹⁴ הרמב"ן, לעומת זאת, טוען כי הכוח המיוחד שניתן על ידי הבורא לכל מין נחלש בחיבור והרכבת מינים שונים. והוא מוסיף וכותב: "והמרכיב שני מינין, משנה ומכחיש במעשה בראשית כאילו יחשוב שלא השלים הקב"ה בעולמו כל הצורך, וחפץ הוא לעוזרו בבריאתו של עולם להוסיף בו בריות".¹⁵ נראה כי הרמב"ן סובר שעיקר טעם האיסור על הרכבת צמחים נובע מהחשש לקבלת מינים חדשים.¹⁶ גישה אחרת בהבנת המילים "את חקתי תשמרו" אפשר להסביר על פי דברי הירושלמי "משום חוקים שחקקתי בעולמי" (בדיון שהובא לעיל). ייתכן כי יש כאן רמז על חוקי טבע המשפיעים על יכולת ההכלאה בין מינים שונים. לדוגמה: הרב בן-נחון מציע שהגבולות של איסור הרכבת יחולו רק על מינים שלא תיתכן ביניהם הפריה טבעית.¹⁷

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[f](#) הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

שלושה מינים יחד, משום שאין הטבע מחבב מין בשאינו מינו".
14 רבי משה בן מימון, מורה נבוכים, ר"י קאפח (תרגום), ירושלים תשל"ז, ג, לז, עמ' שסא.
15 ח"ד שעוועל, פירוש הרמב"ן על התורה, ירושלים תשכ"ה, עמ' 152; בדרך דומה לרמב"ן הסביר את האיסור אחד מפרשני הירושלמי, רבי שלמה סיריליו (רש"ס) בפירושו על כלאים א, ז (כז ע"א- ע"ב). הוא טוען כי הבורא, כביכול, צייר בעת בריאת העולם, ואף חקק בטבע מינים שונים, ואין לנו רשות לערבב ביניהם על ידי זריעת כלאים או הרכבות עצים כנגד חוקי הטבע בעולם.
16 'פליקס, כלאי זרעים והרכבה, פירוש למסכת כלאים, פרקים א' ב', תל אביב תשכ"ו, עמ' 8-9.
17 הרב א' בן-נחון, 'הגדרת ה"מין" בכלאים עפ"י שיטת הרמב"ם', תחומין, א (תש"ס), עמ' 217-219. ניתן למצוא לכך גם סמך בדברי הרב ישראל, ראו: חוקות הארץ, הלכות כלאים לרמב"ם, מכון התורה והארץ, אשקלון תשע"ג, ב, עמ' קלא. דבריו שם אינם חד משמעיים כדברי הרב בן-נחון.

בחלק מהמקרים הלכו אחרי הדמיון בפירות ולעיתים הלכו אחרי הדמיון בעלים.

נראה כי יסוד אבחנת המינים של חז"ל מבוסס על מראית עין.⁹ הגדרת מינים זו, שביסודה בחינת הדמיון בין עלי הצמחים או פריים, מתבססת על תצפיות במראה הצמח והתנהגותו, אשר יצרו מסורת שהתגבשה במהלך הדורות.¹⁰ נתונים אלו מסבירים את הקשיים בהבנת הלוגיקה הבוטנית בתורת המינים של חכמים.¹¹ חשוב להדגיש כי מטרת חלוקה זו של חכמים נועדה להוות כלי עזר לקיום נכון של הלכות כלאים.¹² מטרה זו שונה ממטרות מיון הצמחים של חכמי יוון ורומי או של המחקר המודרני. מסיבה זו הניסיון להשוואת השיטות לא תמיד יצלח, אך עדיין אפשר למצוא גם קווים משותפים.

הפרשנים נחלקו בטעם איסור כלאי זרעים. רש"י כותב: "חוקים הם אילו, גזירת מלך, שאין טעם לדבר". הוא מסתמך בדבריו על תחילת הפסוק: "את חקתי תשמרו". אך לאורך הדורות ניסו רבים לתת טעם לאיסור כלאים. כבר בין הקדמונים, פילון סבר

עצים כי זה חלק מהלכות צדק, כי כל חיבור צריך להיות בעל בסיס משותף. לעומת זאת, המערבב בני מינים שונים: "אינו עושה צדק הואיל והוא מבטל את חוק הטבע". כמו כן ערובב עלול להזיק לשני המינים, או להזיק לאדמה.¹³

9 הרמב"ם הלכות כלאים ג, ה-ו; הקדמתם של ש' וז' ספראי, משנת ארץ ישראל מסכת כלאים, ירושלים תשע"ב, עמ' 1-2.

כך מסביר הרמב"ם בפתיחת הלכותיו לחלוקת המינים (הלכות כלאים ג, א): "יש מינין בזרעים שיהיה המין האחד נפרד לצורות הרבה מפני שנוי המקומות והעבודה שעובדין בארץ עד שיראה כשני מינין. ואף על פי שאין דומין זה לזה הואיל והן מין אחד אינן כלאים זה בזה"; 'פליקס, כלאי זרעים והרכבה, פירוש למסכת כלאים, פרקים א' ב', תל אביב תשכ"ו, עמ' 10-12; ראו גם: הרב א"י קוק, משפט כהן, ירושלים תשכ"ו, כד, ה, עמ' מח.

11 הרמב"ם מסביר בהלכות כלאים (ג, ב-ה) כי להלכה כל מה שמוגדר כמין אחד על ידי חכמים, גם אם יש שינוי בפרי או בעלים בין שני זנים שלו, הם עדיין יחשבו למין אחד (לדוגמה: תאנים שחורות ולבנות) והיו מותרים בהרכבה. לעומת זאת, שני צמחים המוכרים לכתחילה כשני מינים, אף אם הם דומים באופן כללי, הם ייחשבו כמינים שונים.

12 וכן הלכות ערלה, כלאי כרם וברכות הנהנין.

13 כתבי פילון האלכסנדרוני, ס' דניאל-נטף (תרגום ועריכה), ירושלים תשמ"ו, ג, עמ' 175-178; בדרך דומה יוספוס מסביר את האיסור (י' בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, א' שליט (תרגום), ירושלים תש"ד, א, ד עמ' 228-229: "ואין לזרוע שניים או